

De Duitse *Rassengesetze* en de implicaties ervan op de voltrekking van huwelijken in Nederland in de jaren-30

[Eerste versie: 2 maart 2024]

Hier volgt een korte beschouwing over de gevolgen van de racistische Duitse politiek en de wetgeving in Nederland, waarbij we speciaal focussen op de verhindering van enkele huwelijken tussen Joodse personen die in Nederland verbleven en niet-Joodse personen van wie ten minste een van beiden de Duitse nationaliteit had. We doen dat nu vrij kort, omdat twee inwoners van Nijmegen, die het Duitse stadje Eitorf in 1936 verlaten hadden, hiermee geconfronteerd werden. Aan de ervaringen van Hans Menkel hebben we op deze site een apart artikel gewijd en daarbinnen gingen we al in op zijn door de gemeente Nijmegen in 1938 geblokkeerde huwelijk met Ottilie Musz.¹ Omdat we in dat artikel niet alle juridische ins en outs wilden behandelen, gaan we er hier nog iets uitgebreider op in, maar ons ontbreekt nu helaas de tijd om het punt in alle finesses uit te werken.

Het verdrag van 1902 en de extraterritoriale werking van nationale huwelijkswetgeving

De basis van de het probleem zat enerzijds in een tussen Nederland en Duitsland en een serie andere landen gesloten verdrag, het 'Verdrag tot regeling der wetsconflicten met betrekking tot het huwelijk' van 12 Juni 1902. Op diezelfde dag tekenden deze twaalf Europese staten nog een verdrag dat de onderlinge regels in geval van een scheiding regelde en op 17 juli 1905 werd nog een derde verdrag getekend door negen van deze staten, het 'Verdrag betreffende de wetsconflicten met betrekking tot de gevolgen van het huwelijk ten opzichte van de rechten en verplichtingen der echtgenoten in hun persoonlijke betrekkingen en ten opzichte van hun goederen'.² De verdragen werden in de jaren erna geratificeerd. Tot de ondertekenende landen behoorden ook onder meer België en Frankrijk, maar niet onder meer Rusland, de Verenigde Staten en Engeland.³ Het verdrag stipuleert onder meer dat bij huwelijk van onderdanen van een van de verdragspartijen in een van de andere landen de nationale wetgeving onder voorwaarden van kracht is bij het verbindend verklaren ervan.

In Nederland - vergelijkbare procedures gelden ook elders - moeten twee personen een voorgenomen huwelijk aankondigen bij de gemeente. In de periode tot aan de voltrekking kan de ambtenaar van deze gemeente toetsen of aan alle voorwaarden is voldaan, terwijl ook nog in diezelfde tijd door derden op deugdelijke gronden bezwaar

---

¹ Zie op deze site: *Stolpersteine – Van Dulckenstraat 45 (Hans Menkel)*

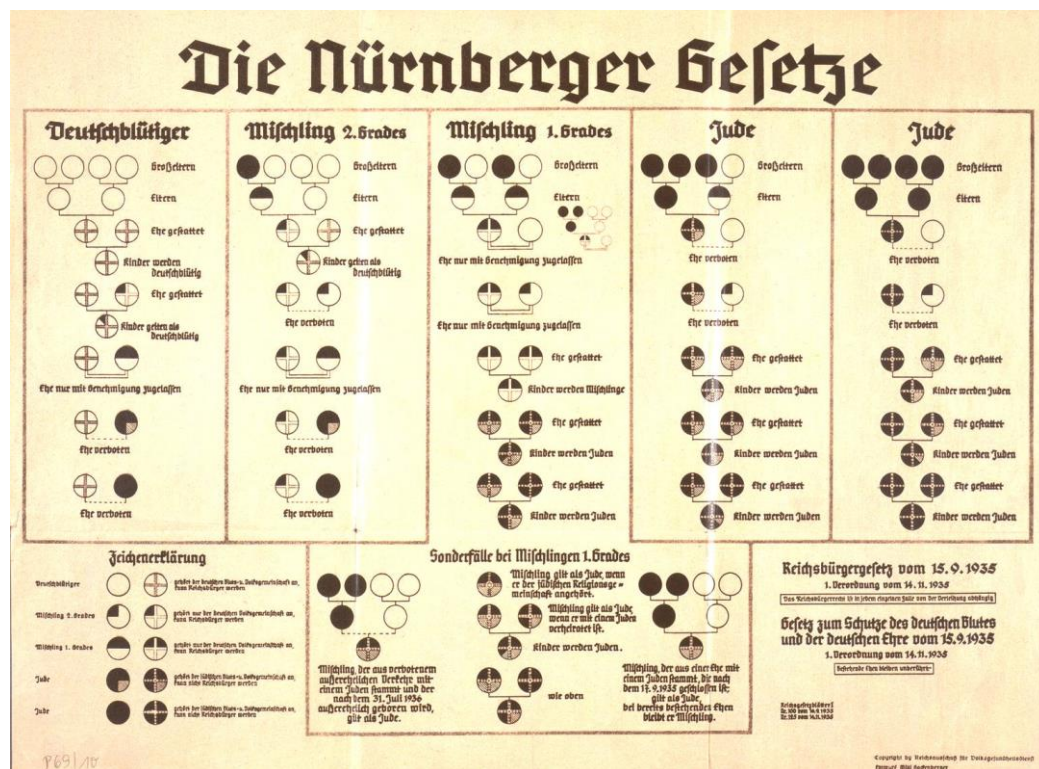
² Efon Schwelb, *Marriage and Human Rights*; in: *The American Journal of Comparative Law*, Summer, 1963, Vol. 12, No. 3, pp. 337-383 (Oxford University Press). De verdragen werden vaker in het Frans aangeduid. Zie ook verdragenbank-overheid.

³ België, Frankrijk, Oostenrijk/Hongarije, Italië, Luxemburg, Nederlanden, Polen, Portugal, Roemenië, Spanje en Zweden. België en Frankrijk zegden het verdrag op, kort voor en na de Eerste Wereldoorlog. In de andere landen bleef het verdrag werking behouden tot in 1979 (Nederland), 2019 (Duitsland) of in andere gevallen in andere jaren, waar het in andere landen nog van kracht is.

gemaakt kan worden tegen het huwelijk. Enkele voorwaarden zoals die toen golden zijn algemeen bekend: het gaat daarbij om de mate van bloedverwantschap, de vraag of iemand niet al met een ander gehuwd is, om destijds per land enigszins wisselende leeftijdsvereisten en destijds om het geslacht van de beide partners. Religieuze achtergrond vormde in het Nederlands burgerlijk recht geen belemmering voor een huwelijk – dat was natuurlijk wel soms het geval binnen het geheel van sociale conventies.⁴ Het begrip ‘ras’ was eigenlijk geen deel van de Nederlandse wetgeving en daarmee ook niet van de rechtsspraak.

De werking van de Nürnbergerer Rassengesetze binnen Nederland

Maar - en daar gaat het hier om - wat gebeurde er wanneer in een van de verdragslanden in de loop der jaren nieuwe elementen aan de nationale wetgeving werden toegevoegd, die strekten met de eigen wetgeving? Dat was hier overduidelijk het geval, en natuurlijk zeker niet alleen waar het gaat om de huwelijkswetgeving.

Een bord met schema van de 'Neurenbergse Wetten'. Na september 1935 (Fotocollectie: Deutsches Historisches Museum; zie ook Wikipedia en elders)

⁴ Het gaat hier nu om de toetsing of aan bepaalde voorwaarden is voldaan bij het sluiten van een huwelijk. Andere wetgeving bepaalt weer de onderlinge verhoudingen binnen het huwelijk en de rechten en plichten jegens anderen en jegens de overheid. Met het huwelijk gaven vrouwen veel rechten op - dat was een deel van de huwelijkse staat, waaronder de economische handelingsbekwaamheid. De gehuwde vrouw bleef rechtens in Nederland, anders dan in sommige andere landen, haar eigen naam voeren, maar de nadien geboren kinderen kregen de achternaam van de man.

Op 15 september 1935 werden in Duitsland de Rassenwetten van Neurenberg van kracht. In deze wetten werd vooral een poging gedaan - een soms onnavolgbare poging - om te bepalen wie Joods was en wie niet. Een ander onderdeel was de 'Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre (kort aangeduid als *Blutschutzgesetz*) [Wet ter bescherming van het Duits bloed en de Duitse eer]'⁵ en deze verbood onder meer huwelijken tussen zij die als Joden en werden omschreven en de degenen, zullen we maar zeggen, met 'Duits bloed'.⁶

---

⁵ Hier de belangrijkste onderdelen van deze 'wet': Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre Vom 15. September 1935. Durchdrungen von der Erkenntnis, daß die Reinheit des deutschen Blutes die Voraussetzung für den Fortbestand des Deutschen Volkes ist, und beseelt von dem unbeugsamen Willen, die Deutsche Nation für alle Zukunft zu sichern, hat der Reichstag einstimmig das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird: §1 (1) Eheschließungen zwischen Juden und Staatsangehörigen deutschen oder artverwandten Blutes sind verboten. Trotzdem geschlossene Ehen sind nichtig, auch wenn sie zur Umgehung dieses Gesetzes im Ausland geschlossen sind. (2) Die Nichtigkeitsklage kann nur der Staatsanwalt erheben. § 2 Außerehelicher Verkehr zwischen Juden und Staatsangehörigen deutschen oder artverwandten Blutes ist verboten. § 3 Juden dürfen weibliche Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes unter 45 Jahren in ihrem Haushalt nicht beschäftigen. § 4 (1) Juden ist das Hissen der Reichs- und Nationalflagge und das Zeigen der Reichsfarben verboten. (2) Dagegen ist ihnen das Zeigen der jüdischen Farben gestattet. Die Ausübung dieser Befugnis steht unter staatlichem Schutz. § 5 (1) Wer dem Verbot des § 1 zuwiderhandelt, wird mit Zuchthaus bestraft. (2) Der Mann, der dem Verbot des § 2 zuwiderhandelt, wird mit Gefängnis oder mit Zuchthaus bestraft. (3) Wer den Bestimmungen der §§ 3 oder 4 zuwiderhandelt, wird mit Gefängnis bis zu einem Jahr und mit Geldstrafe oder mit einer dieser Strafen bestraft. § 6, 7 (...)." De wet was in werking vanaf 16 september, § 3 vanaf 1 januari 1936. De wet werd, onder groot gejuich, aangekondigd op de Reichsparteitag der Freiheit in Nürnberg op 15 september 1935 en getekend door Adolf Hitler en de drie ministers Frick, Gürtner en R. Heß. De Reichsbürgergesetz van dezelfde dag bepaalde onder meer: § 1: (1) Staatsangehöriger ist, wer dem Schutzverband des Deutschen Reiches angehört und ihm dafür besonders verpflichtet ist. (2) Die Staatsangehörigkeit wird nach den Vorschriften des Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes erworben. § 2 (1) Reichsbürger ist nur der Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes, der durch sein Verhalten beweist, daß er gewillt und geeignet ist, in Treue dem Deutschen Volk und Reich zu dienen. (2) Das Reichsbürgerrecht wird durch Verleihung des Reichsbürgerbriefes erworben. (3) Der Reichsbürger ist der alleinige Träger der vollen politischen Rechte nach Maßgabe der Gesetze (...)

⁶ De wet kende vervolgens een uitvoeringsverordening. "In de considerans der wet wordt wel gezegd, dat het noodig is de „Reinheit“ van het duitsche bloed te beschermen, doch de artikelen der wet handelen alleen over de vermenging met joodsch bloed. In de uitvoering daarentegen vindt men in par. 6 een voorschrift, dat waakt tegen vermenging met ander vreemd (niet-joodsch) bloed. De bepaling luidt als volgt: Par. 6. „Eine Ehe soll ferner nicht geschlossen werden, wenn aus ihr eine die Reinerhaltung des deutschen Blutes gefährdende Nachkommenschaft zu erwarten ist“. Op grond van deze bepaling mag dus bijv. geen huwelijk voltrokken worden tusschen een arischen duitscher en een neger. Om uit te maken of een huwelijksbeletsel, als in par. 6 bedoeld, bestaat, moet, volgens par. 7, een „Ehetauglichkeitszeugnis“ vóór de huwelijksvoltrekking overgelegd worden". Zie: Maandblad van de Inrichting voor Gemeente-Administratie, jrg 51, 1936, no. 2, 01-02-1936 (Duitse voorschriften betreffende gemengde huwelijken). In Duitsland was er een sterilisatie programma voor mensen met een donkere huidskleur. Sinti en Roma werden, iedere groep op eigen wijze, als Reichbürger uitgesloten, huwelijken tussen hen en Ariërs werden

Al vanaf januari 1933, toen de NSDAP met behulp van de rechtse conservatieve partijen aan de macht was gekomen, werden in wetten omschrijvingen gegeven van Duitsland-vreemde medeburgers. De "Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums" van 7 april 1933 had als kern, dat 'nichtarische Beamte' uit hun positie geweerd zouden worden. Niet-Ariërs worden hier al omschreven als degenen die van Joodse ouders of grootouders afstammen.

Om te kunnen huwen in Nederland moesten partners, van wie een of beiden van Duitse afkomst waren, volgens genoemde verdrag kunnen aantonen dat hun voornemen niet indruiste tegen de Duitse wetten. Het meest gangbare middel daarbij was de *Ehefähigkeitszeugnis*, een verklaring van huwelijksbevoegdheid als bedoeld in artikel 49a van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek. "De partner(s) met een Duitse achtergrond vragen in de gemeente van herkomst een dergelijke verklaring," die in Duitsland wordt afgegeven door den „Standesbeamte", de ambtenaar van de burgerlijke stand, die daartoe bevoegd is verklaard.

Nederlandse ambtenaren volgen het Duitse Volksempfinden

Eind 1933 weigerde een ambtenaar van de burgerlijke stand in Rotterdam het huwelijk te voltrekken met het motief "dat door mej. A. M. te Leipzig niet was kunnen worden overgelegd een verklaring van de Rat der Stadt Leipzig, ten deze de bevoegde autoriteit dat tegen haar huwelijk met A. S. te Rotterdam, een Jood, geen bezwaar bestaat, een zoogenaamd *Ehefähigkeitszeugnis*."⁷ De gemeente Leipzig had geweigerd de genoemde verklaring af te geven. In dit geval floot de rechtbank Rotterdam terug, omdat de beslissing van de gemeente Leipzig niet was gebaseerd op een bestaande Duitse wet. De gemeente Leipzig had de weigering gestoeld op de "grond dat het niet in het belang van de instandhouding van het Duitse ras is dat een huwelijk tusschen verzoekers, een Jood en een Arische, wordt gesloten."

---

verboden. Om het 'Duitse ras' te beschermen was er een uitgebreid programma van wat wel eugenetica werd genoemd, maar in feite systematische moord was, onder psychiatrische patiënten en anderszins personen met een beperking. De centraliteit van het begrip 'zuiverheid' in de Neurenberger wetten vormde ook de juridische basis van de vervolging van homoseksuelen en eigenlijk uiteindelijk eenieder met een andere levensstijl, soms door de fascistten wel afgebakend tot 'asocialen'.

⁷ Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad, 7 mei 1934. Zie ook: De Groene Amsterdammer; weekblad voor Nederland, jrg. 58, 1934, no. 3000, 1 december 1934.

Het racisme zit niet alleen in de wetten. Een Joodse bioscopeigenaar en zijn vriendin moeten voor het Hotel „VierJahreszeiten“ in Cuxhaven in juli 1933 – de rassenwetten zijn er nog niet maar het *Gesundes Volksempfinden* is er al volop – de vernedering verdragen om als *Rassenschänder* getoond te worden (foto: judentum-project [geschichte/nsverfolgung; van dergelijke foto's bestaan er vele.

De *Standesbeamte* in Leipzig beriep zich inderdaad niet op de letter van de wet, maar op het beginsel van het “Volksempfinden”.⁸ De ambtenaren in Leipzig achtten in de geest van de wil van het volk te handelen, een wil die tot uiting gekomen was in de juist genoemde *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, bij het weigeren van het sluiten van “gemengde” huwelijken tussen “Arische” en Joodse Duitsers. En ook de rechters gingen daar vervolgens in mee. Er was dan nog wel geen adequate wet; maar: “in plaats daarvan probeerden ze de geaccepteerde principes van de nazi rassenbiologie te implementeren en wettelijk te concretiseren door, helemaal in lijn met de nationaalsocialistische rechtsfilosofie, te poneren dat de enige echte rechtsbron de wil van het Volk was. De juiste gedachten van de ‘Ariër’ waren de ware en unieke bron van legitiem recht.”⁹

⁸ De begrippen ‘Volk’ en daarvan afgeleid ‘Volksempfinden’ moeten m.i. centraal staan bij een poging het fascisme te begrijpen. Alles wat of iedereen die ‘volksfremd’ is valt erbuiten. Het volk is als een lichaam, een corpus, een transcendent wezen van hoger orde. Overigens valt nu ook vaak te horen ‘dat het volk heeft gesproken’: het volk niet als een verzameling individuen, maar als een metafysische eenheid met een eigen wil en lotsbepaling.

⁹ Frank Caestecker and David Fraser, *The Extraterritorial Application of the Nuremberg Laws. Rassenschande and “Mixed” Marriages in European Liberal Democracies*; in: *Journal of the History of International Law* 10 (2008) 35-81; p. 40.

Juridictie na afkondiging van de rassenwetten en de beleidslijn van de minister

De redenering dat er geen wet was, kon in Nederland niet meer gevolgd worden met de proclamatie van de *Nürnberger Rassengesetze*. Welke beleidslijn moest nu gevolgd worden?

Al eind 1935 zei de katholieke Nederlandse minister van Justitie Van Schaik dat hij koos voor een pragmatische juridische oplossing voor het probleem van ‘gemengd ras’-paren, zoals hij het noemde, die in Nederland proberen te trouwen.¹⁰ “Wat de Duitse huwelijkswetgeving betreft, volgens de Duitse wet zijn huwelijken tusschen Joden en Duitse Ariërs verboden. Een Duitse Jood kan hier te lande huwen met elke onderdaan uit Nederland. Iets anders is het t.a.v. het huwelijk van een Ariër met een Nederlandse Jood. Doch Ariër is een Duitsch begrip. De aanduiding Jude kan op Nederlanders geen toepassing vinden. Naar spr.’s meening zou een Duitse Ariër met elke Nederlander kunnen huwen. Dan zouden we met de Duitse maatregelen niet veel last hebben. Spr. wil het oordeel van de rechterlijke macht afwachten”, stelde de minister bij zijn beantwoording van de vragen uit de kamer.

Deze oordelen van de rechtbanken gaan er komen, maar zijn verre van eenduidig. Een consistente jurisdictie kan hieruit niet voortvloeien.

Een m.i. principiële uitspraak doet de rechtbank van Amsterdam op 6 januari 1937. Ook in Amsterdam of misschien in de omgeving had een ambtenaar van de burgerlijke stand geweigerd twee huwelijken toe te staan, waarbij het in beide gevallen ging om een voorgenomen huwelijk tussen een Nederlandse man en een Duitse vrouw, die volgens de Duitse wetgeving als „arische” werd beschouwd. De mannen hadden een Joodse achtergrond en zouden volgens de Duitse wetgeving als ‘Joods’ worden beschouwd. “De ambtenaar van den burgerlijken stand had zijn weigering om het huwelijk te voltrekken op het volgende gegrond. Er was geen verklaring („Ehefähigkeitszeugnis”), gelijk bedoeld bij art. 4 van het verdrag tot regeling der wetsconflicten met betrekking tot het huwelijk, van 12 Juni 1902, overgelegd, maar bovendien verzetten zich de voorschriften der duitse wet „Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre” (...) van 15 September 1935, in verband met art. 1 van genoemd huwelijksverdrag van 1902, tegen de voltrekking van het huwelijk.”

De rechtbank overwoog dat er volgens het eerder genoemde verdrag van 1902 wel motieven zijn om in overweging te nemen of de Duitse wetgeving geen bezwaren zouden zijn tegen de sluiting van het huwelijk. Maar er zijn redenen om zich tegen toepassing te verzetten: “Overwegende dat evenwel noch deze wet noch hare uitvoerige verordeningen zulks bepalen; zoodat de rechtbank in deze geen maatstaf heeft om te toetsen of verzoekster is van „deutschen oder artverwandten Blutes” en mitsdien i. c. de gegevens ontbreken benoodigd om vast te stellen dat de Duitse verzoekster als Duitse Staatsangehörige is van deutschen Blutes; Overwegende dat echter de vraag of

---

¹⁰ Vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 21 november 1935. In: De avondpost, 22 november 1935.

een Nederlander de in de Duitsche wetsbepalingen gewraakte hoedanigheid van „Jude” heeft, alleen is te beantwoorden aan de hand van het personeel statuut van den Nederlander daar naar beginselen van internationaal privaatrecht diens persoonlijke hoedanigheid naar zijn nationale wet behoort te worden beoordeeld; Overwegende dat echter het Nederlandsche recht geen maatstaf biedt om te toetsen of een Nederlander al dan niet is „Jude”; dat toch het Nederlandsche recht wel kent een tegenstelling Jood en niet-Jood, doch dit uitsluitend betreft een onderscheiding in den godsdienst; dat deze onderscheiding zich geenszins dekt met de tegenstelling Jude en Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes van de Neurenberger wet en hare uitvoeringsverordeningen; dat toch het Duitsche begrip „Jude” is gedacht als een rasbegrip; dat echter het Nederlandsche recht slechts kent Nederlanders en geen naar rassen ingedeelde Nederlanders; integendeel naar Nederlandsch staatsrecht men Nederlander (Staatsangehörige) is onafhankelijk van ras of godsdienst en naar Nederlandsch staatsrecht alle Nederlanders evenzeer onafhankelijk van ras of godsdienst gelijk zijn voor de wet; Overwegende dat mitsdien de aanduiding „Jude” van de Neurenbergerwet en hare uitvoeringsverordeningen op een Nederlander naar Nederlandsch recht geen toepassing kan vinden.”

Vervolgens maakt de rechtbank enkele belangrijke overwegingen, die de positie van de ambtenaar van de burgerlijke stand betreffen. Deze moet in staat geacht worden om zelfstandig te kijken welke stukken overwogen zouden moeten worden om te kijken of een huwelijk voltrokken zou kunnen worden op basis van het verdrag van 1902. De ambtenaar heeft hierin, zo lezen wij het oordeel van de rechtbank, dus een autonome, discretionaire bevoegdheid: “Vooreerst is overwogen, dat het voldoen aan de vereischten der nationale wet op elke andere wijze dan door het overleggen van een ‘Ehefähigkeitszeugnis’ mag worden aangetoond. Hierbij zij opgemerkt, dat in art. 4, lid 2, van het huwelijksverdrag bovendien staat ‘mits de internationale verdragen of de autoriteiten van het land der huwelijksvoltrekking het bewijs als voldoende beschouwen’. Een internationaal verdrag, gelijk in dit artikel bedoeld, bestaat tusschen Duitschland en Nederland niet. Onder ‘de autoriteiten’ kan men zoowel den ambtenaar van den burgerlijken stand als de arrondissementsrechtbank verstaan (de rechtbank, in verband met het in art. 129, burgerlijk wetboek, bepaalde). M. a. w., indien de ambtenaar van den burgerlijken stand met het ‘bewijs’ geen genoegen neemt, kan de rechtbank het ‘bewijs’ als genoegzaam verklaren. Maar dan moet ook inderdaad ten genoegen der rechtbank bewezen zijn, dat volgens het betreffende vreemde recht geen huwelijksbeletsel bestaat. De rechtbank heeft zich het noodige niet op dergelijke wijze laten aantoonen, doch slechts overwogen, dat zij geen maatstaf had of kon vinden om uit te maken, dat de bruid ‘arische’ en de bruidegom ‘Jude’ (volgens het Duitsche begrip) was. In stede van zich door de ‘verzoekster’ te laten ‘aantoonen’, dat voor haar volgens haar nationale wet geen huwelijksbeletsel bestond, heeft de rechtbank op grond van het (naar haar meening) ontbreken van een Nederlandschen maatstaf om aan de Neurenbergerwet te toetsen of deze zich tegen de beoogde huwelijksvoltrekking verzette, haar beslissing gegeven. Terecht heeft de rechtbank dus overwogen, dat het voldoen aan de vereischten der nationale wet op elke andere wijze dan door het overleggen van een ‘Ehefähigkeitszeugnis’ mag worden aangetoond (krachtens art. 4, lid 2 van het

huwelijksverdrag en met inachtneming van het daarin gemaakte voorbehoud; zie boven). In een geval als het onderhavige moet de duitsche partij dus aantoonen, dat zij volgens het duitsche recht met een bepaalden man een huwelijk mag aangaan. De nederlandsche autoriteit (ambtenaar van den burgerlijken stand of rechtbank), aan wie dit moet worden aangetoond, dient zich als het ware in de plaats te stellen van de duitsche autoriteit, die voor de vraag wordt gesteld of zij al of niet een 'Ehefähigkeitszeugnis' kan afgeven. In het betrokken geval moet worden uitgemaakt of voor de duitsche partij een huwelijksbeletsel bestaat in verband met het duitsche verbod, dat een 'Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes' niet met een 'Jude' huwen mag. In de duitsche uitvoeringsverordening voor de 'Reichsbürgergesetz' (waarmede de uitvoeringsverordening voor de 'Blutschutzgesetz' ten nauwste verband houdt) is duidelijk omschreven, dat 'Jude' o. a. is degene, wiens grootouders van beide zijden den joodschen godsdienst hebben beleden (zie burgerlijke stand en bevolking, Februari en Maart 1936). Daar de duitsche partij 'arische' is, dient zij te bewijzen, dat haar aanstaande man geen 'Jude' is. De levering van dit bewijs was in het besproken geval niet mogelijk, daar de nederlandsche partij aan de duitsche vereischten om als 'Jude' te worden beschouwd, voldeed. De rechtbank nam echter in het vonnis aan (zie het voorgaande), dat de nederlandsche rechter niet kan uitmaken of de duitsche partij 'Staatsangehörige deutschen Blutes' en of de hollandsche partij 'Jude' is." ¹¹

Tegelijk moeten we hier wel zien dat deze overwegingen van relatieve waarde zijn, omdat een deel ervan voortkomt uit het feit dat het hier ging om steeds een partij van Nederlandse en een partij van Duitse nationaliteit. Een deel ervan zou niet gelden – en dit wordt later nog van belang – indien beide partijen van Duitse komaf waren. Een complicatie hierbij was dat met de proclamatie van de *Reichsbürgergesetz* van september 1935 de Joden weliswaar geen *Reichbürger* meer waren, maar daarmee nog niet stateloos waren verklaard, dus met andere woorden nog wel als Duits onderdaan onder de Duitse jurisdictie vielen, ook als zij in het buitenland verbleven.¹² In Nederland werden Joodse vluchtelingen uit dat land op dat moment dan ook meestal als 'vermoedelijk van Duitse nationaliteit' in de administratie opgenomen en niet als stateloozen.¹³ Op basis van de wet van 1936 werden steeds weer nieuwe verordeningen

¹¹ De uitspraak van de rechtbank Amsterdam in: Maandblad van de Inrichting voor Gemeente-Administratie; aanhangsel Burgerlijke stand en bevolking; juli 1937.

¹² Het moge duidelijk zijn dat vanuit fascistisch oogpunt de inwoners van alle nadien door Duitsland ingelijfde gebieden hier meteen of na enige tijd ook onder vielen. Van geval tot geval ligt dit anders, het is nu hier niet de plek om dit uit te werken. Natuurlijk kregen de inwoners van Oostenrijk na de Anschluss direct hiermee te maken.

¹³ Zie o.a. Pepijn de Winter, *De Duitse Joden en hun verlies van staatsburgerschap*. Zie ook: Swider, K. J. (2018), *A rights-based approach to statelessness*. [Thesis], 2018, UvA. Daar (p. 192): "The nationality status of Jews who remained within the Reich was not very clear. In 1935 a number of laws and regulations were passed distinguishing between various classes of German nationals, based on racial grounds, in the access to their rights. 583 Jews were classified as the lowest ranking nationals with progressively diminishing rights. The regulations are worded in ways that suggest that Jews who remained in the territory of Germany retained a formal bond of nationality with the state. A regulation implementing a Reich Citizenship Law of 1935 which declared that '[a] Jew cannot be a citizen [in German – Reichsbürger] of the Reich',⁵⁸⁴ referring here to citizenship

uitgevaardigd, die de positie van Joden steeds verder beperkten. Joden in het buitenland werden met ingang van ... definitief stateloos verklaard en als zodanig werd hun registratie in Nederland toen ook onmiddellijk aangepast.¹⁴ Terzijde zij hier opgemerkt dat toch vele Duitse burgers in die jaren werden “ausgebürgert”, stateloos gemaakt dus, op allerlei gronden.¹⁵

Dat betekende dat de Duitse partij zich er niet op kon beroepen stateloos te zijn gemaakt – waar deze wet toch vooral grote burgerrechtelijke en economische nadelen bracht, had het hier een kunnen zijn, maar die vlieger ging niet op.

Op 29 mei 1936 deed de arrondissementsrechtbank Rotterdam een uitspraak in een vergelijkbare zaak, hier ging het om het huwelijk tussen “een Duitse vrouw en een Nederl. ‘jood’”.¹⁶ Ook hier werd de ambtenaar teruggefloten. De rechtbank overwoog: “Het ontbreken van een Ehefähigkeitszeugnis door de Duitse autoriteiten geweigerd aan een Duitse ‘arische’ vrouw, die wil huwen met een hier te lande geboren en woonachtigen Nederlander van joodsche afstamming, die niet behoort tot het Israëlietische kerkgenootschap, is niet een huwelijksbeletsel hier te lande, daar dergelijke weigering gelegen is in een eigenaardigheid van den Nederlandschen aanstaanden echtgenoot, welke eigenaardigheid een Nederlander niet kan kenmerken”. De geliefden stelden “dat zij met elkander een huwelijk wenshende aan te gaan, aan den ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Rotterdam, alwaar de voltrekking van dat huwelijk zal geschieden, hebben ter hand gesteld de daarvoor benodigde stukken, t.w. hun geboorte-acten; dat gemelde ambtenaar van den burgerlijken stand weigert tot de voltrekking van bedoeld huwelijk over te gaan op grond van ongenoegzaamheid der overgelegde stukken, daarin bestaande, dat door requestrante sub 2, die van Duitse nationaliteit is, niet is overgelegd de verklaring bedoeld bij art. 4 van het verdrag op 12 Juni 1902 te 's-Gravenhage gesloten tot regeling der wetsconflicten met betrekking tot

---

(Reichsbürgerrecht) in a meaning different from nationality (in German - Staatsangehörigkeit), where citizenship (Reichsbürgerrecht) was the highest class of nationality (Staatsangehörigkeit) reserved for persons of “German race”.

¹⁴ Zie voor Nijmegen: zie ook RAN 2, inv.nr. 40197 (Duitse Joden verliezen hun nationaliteit); ook op deze site.

¹⁵ Velen verloren hun Duitse nationaliteit en paspoort op grond van de diverse wetten rond de *Ausbürgerung*. Zie: Michael Hepp (red.): *Die Ausbürgerung der deutschen Staatsangehörigen 1933-45*; band 3: Register der Geburtsorte und der letzten Wohnorte, pagina 53. De eerste wet werd van kracht in 1933, later kwamen er steeds verder aangescherpte wetten en Verordnungen bij. Volgens Depp zijn er circa 39.000 personen ‘ausgebürgert’, wat wil zeggen dat zij hun Duitse nationaliteit verloren; aanvankelijk ging het vooral om oppositionele personen die al in het buitenland woonden, onder wie Bertolt Brecht, Walter Benjamin, Theodor Adorno, Albert Einstein, Thomas Mann, Willy Brandt en vele anderen. De overigens niet-Joodse Walter Wippermann (17 februari 1886), die naar Nijmegen was gevlucht na allerlei juridische moeilijkheden in Duitsland, werd ook *ausgebürgert*. Hij wordt in Nijmegen in augustus 1940 opgepakt en in onder meer Frankfurt ingesloten en na vrijspraak gedwongen in een psychiatrische kliniek ingesloten, waar hij overlijdt. Zijn moeder woonde ook een tijd in Nijmegen en maakt dan een einde aan haar leven. Zie: Namenlijst op deze site.

¹⁶ Het ging om Leopold David de J., geboren te Rotterdam en Frieda Johanna P., geboren te Düren, beiden wonende te Rotterdam; de procureur was mr. L. A. Donker.

het huwelijk; dat requestanten die weigering ongegrond achten; dat immers requestanten herhaalde pogingen in het werk hebben gesteld om van den Standesbeamte te Düren bedoelde verklaring (Ehefähigkeitszeugnis) te verkrijgen, doch deze ambtenaar weigerachtig is dit stuk af te geven; dat het niet afgeven van het Ehefähigkeitszeugnis, gelijk uit deze correspondentie blijkt, zijn oorzaak vindt in de afkondiging der Duitsche wet van 15 September 1935 tot bescherming van Duitsch bloed.” De uitspraak van deze rechtbank was echter niet principieel, daar vooral zwaar woog dat de man Nederlander was en dus niet volgens de Duitse wet beoordeeld kon worden.¹⁷

Ook in een ander geval verwierp diezelfde rechtbank de beslissing van de ambtenaar, maar ook hier niet principieel: hier werd gesteld dat de als ‘Jood’ omschreven man dat niet was omdat hij geen praktiserend lid was van het kerkgenootschap.

Principiëler waren twee uitspraken van de rechtbank van 's-Hertogenbosch, de zaken 79 ('Duitse Arische man en vrouwelijke Oostenrijkse jood') en 860 ('staatloze man van Poolse afkomst en vrouwelijke Arische Duitse'). “De rechtbank voerde, zoals opgemerkt, aan dat het verdrag van 1902 elke bevoegdheid uitsloot (behalve die welke beperkt waren tot religieuze gronden) om te onderzoeken of de huwelijkswet die het onvermogen vastlegde in strijd was met de openbare orde. Maar het oordeelde verder dat onderzoeken naar de juridische status van een persoon toegestaan waren. De rechtbank verwierp de nazi-definitie van Jood, op de intrigerende gronden dat de grondslagen van de nazi-categorie niet voldeden aan aanvaardbare Europese (en dus Nederlandse) normen voor het classificeren van een ras. Vervolgens oordeelde het dat de belemmeringen die de Duitse wet aan joden oplegde totaal in strijd waren met de grondslagen van de Nederlandse rechtsorde”.¹⁸ We kunnen stellen dat deze rechtbank uitging van het principe van de *ordre public*, eigenlijk het geheel van maatschappelijk aanvaarde rechtsregels, een principe waarvan toen in Engeland steeds werd uitgegaan bij het beoordelen van dergelijke situaties.

Er waren nu in ieder geval drie verschillende rechtbanken, die, deels op verschillende gronden, aannamen dat deze huwelijken in Nederland mochten worden gesloten, maar een vonnis van de rechtbank van Dordrecht van 20 mei 1936 was ermee in tegenspraak. Hier werd “voor een Duitschen jood en een Duitse ‘arische’ vrouw het huwelijksbeletsel der neurenbergerwet in aanmerking [werd] genomen.”

---

¹⁷ Op de achtergrond speelde in deze gevallen soms nog een andere seksistische eigenaardigheid mee: vrouwen met een niet-Nederlandse nationaliteit verkregen op basis van artikel 5 de Nederlandse nationaliteit door te huwen met een Nederlandse man, maar Nederlandse vrouwen verloren die juist door te huwen met een niet-Nederlandse man.

¹⁸ Frank Caestecker and David Fraser, a.w., p. 66. Als bronnen noemen zij hier: Nederlandsche jurisprudentie, 1939, 930 (Arnhem, Duitse Arische man en Nederlandse “Hebreeuwse” vrouwen). Nederlandse jurisprudentie, 1936, 456 (Dordrecht 20 november 1936); 1938, 331 (Amsterdam 13 januari 1938), 969 (Arnhem 10 mei 1938). Daarnaast: Jan Wiarda, “Nederlands internationale personen en familierecht”, p. 394. Deze stelt dat er een redelijke consensus bestond onder juristen over het uitgangspunt van de ‘ordre public’.

De Telegraaf begrijpt de ambtenaren wel

Helemaal duidelijk is de opzet niet, maar het lijkt of De Telegraaf graag ziet dat de niet helemaal eenduidige lijn die rechtbanken tot dan toe kozen een andere richting neemt. Deze krant bericht in maart 1938 dat de Eerste Kamer B van de arrondissementsrechtbank van Amsterdam “op verschillende gronden een huwelijk toelaatbaar achtte” tussen “twee Duitse partijen, waarvan de man Ariër was, doch de vrouw, ondanks doop en christelijke opvoeding als Joodsche wordt beschouwd.” Maar de krant – nu nog steeds voorop in dit soort campagnes – meende dat het “naar geldend recht inmiddels begrijpelijk schijnt dat het rechtscollege zich dient te houden aan het verdrag tot regeling der wetsconflicten met betrekking tot het huwelijk van 12 juni 1902” en concludeert: “indien in een tractaatland dergelijke stukken niet ter tafel kunnen komen, gaat het huwelijk niet door.” In landen, die het verdrag eerder opzegden of nooit erin partij waren geweest, zou een dergelijk huwelijk zonder bezwaar gesloten zijn, meent de krant, hier ten rechte.¹⁹

De ambtenaar uit Nijmegen krijgt steun van de rechters, andere wegen worden niet meer gezocht

In 1938 dan, en daarmee begon dit artikel, gaan Hans Menkel en Ottilie Musz naar het gerecht in Arnhem om de beslissing van de Gemeente Nijmegen, die weigerde het huwelijk tussen hen te voltrekken, aan te vechten. De ambtenaar in Nijmegen had zich niets gelegen laten liggen aan de jurisprudentie die langzamerhand was ontstaan, noch aan de omfloerste woorden van de Minister van Justitie.²⁰ In hun geval zou dit afgegeven moeten zijn door de gemeente Eitorf. De ambtenaar in Eitorf had geweigerd deze verklaring te overleggen aan Ottilie. De *Standesbeamte* in Eitorf had aan Ottilie Musz in een schrijven van 16 maart 1938 bericht, dat “hij een dergelijk Zeugnis moet weigeren, omdat volgens de Duitse huwelijkswetten een huwelijk van ‘Deutschblutigen’ met ‘Juden’ verboden is.”

De rechtbank in Arnhem, in casu de Arrondissementsrechtbank (Burg. Kamer), hier bestaande uit Jhr. Quintus, de Zaayer en Rinkel, plv.²¹, ging in zijn uitspraak op 10 mei

¹⁹ De Telegraaf, 4 maart 1938.

²⁰ Wie in Nijmegen uiteindelijk in de weg stond is niet duidelijk. Het ligt voor de hand dat het gaat om het hoofd van de afdeling Bevolking, Frans Wilbers. Uitgebreider daarover in het artikel over Hans Menkel. Over hem meer in diverse andere artikelen op deze site.

²¹ Arnold Daniël Hermannus Quintus (Dokkum, 3 juli 1868), een jonkheer, promoveerde in 1892 en overleed in 1940. Hij was voorzitter van de arrondissementsrechtbank in Arnhem. Hij woonde op de Parkstraat naast het daar sinds 1934 gevestigde Kringhuis van de NSB. Op het pand zat een balkon dat aan de buitenzijde was dichtgespijkerd met rood en zwart geschilderde planken. Op de zijkanten stond met witte verf ‘N.S.B.’ Op de voorzijde: ‘Nationaal Socialistische Beweging’, naar dat was geen probleem voor Arnold Quintus en de andere buur, mr. dr. C.W. Maris. De zoon van Quintus, Justus Datho Quintus (1908-1974) was advocaat en vooraanstaand lid van de NSB. Hij was ook de advocaat van de NSB afd. Arnhem. In 1941 solliciteerde hij als NSB-burgemeester van Borculo, maar hij werd het niet. Hij kocht ook twee van Joodse eigenaren geroofde panden in

1938 mee in de redenering van de gemeente. Het paar kan de verklaring uit Duitsland niet overleggen en het is duidelijk dat de beoogde echtelieden niet voldoen aan de eis in het verdrag gestelde eis te beantwoorden aan de in de Duitse wet gestelde voorwaarden: “dat, waar paragraaf 1 van de Duitse wet ‘zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre’ van 15 September 1935 huwelijken tusschen ‘Juden’ en ‘Staatsangehörigen deutschen oder anverwandten Blutes’ verbiedt, verzoekers volgens hun nationale wet niet de bevoegdheid hebben om een huwelijk met elkaar aan te gaan en art. 1 van het genoemde Verdrag aan de voltrekking van het huwelijk tusschen verzoekers in den weg staat.” De ambtenaren in Nijmegen kunnen ook geen andere weg bewandelen, want zij hebben niet de middelen om zelfstandig vast te stellen dat Hans inderdaad Joods is en Otilie van Duitse bloede: “dat verzoeker Menkel geen ‘Jude’ is of dat verzoekster Muks niet is van ‘deutschen oder anverwandten Blutes’ en het niet op den weg van de Nederlandsche autoriteiten ligt hieromtrent zelfstandig een onderzoek in te stellen, zeker niet, indien partijen zelf stellen, dat zij respectievelijk ‘Jude’ en ‘Deutschblutig’ zijn.”

Moet de het Nederlandse recht dan niet gesteld worden boven de in dit geval onbedoelde werking van het verdrag? Nee, stellen Quintus en de zijnen: “wat het bezwaar van verzoekers, ontleend aan Nederlandsche rechtsbeginselen en de Nederlandsche openbare orde, betreft, de Rechtbank niet kan onderschrijven, dat het beginsel der menschelijke gelijkwaardigheid een zoodanig essentieel bestanddeel van ons recht en onze openbare orde zou uitmaken, dat Nederland ook aan vreemdelingen, die zich gedurende korten of langen tijd op ons grondgebied bevinden, die menschelijke gelijkheid met betrekking tot de bevoegdheid om een huwelijk aan te gaan heeft te waarborgen, ook in die gevallen, waarin de nationale wet van die vreemdelingen op grond van een door haar gemaakt onderscheid in ras een huwelijk tusschen hen verbiedt, nog daargelaten de vraag of, nu het Verdrag (art. 3) slechts in een zich thans niet voordoend geval - nl. huwelijksbeletselen gegrond op beweegredenen van godsdienstigen aard - den Nederlandschen wetgever veroorlooft een huwelijk van vreemdelingen toe te staan niettegenstaande de verbodsbepalingen hunner nationale wet, in alle andere gevallen het beginsel van art. 1 van het Verdrag, niet onverzwakt behoort te blijven gelden.”²²

De jurist Egon Schwelb classificeerde dit vonnis terecht als ‘notorious’.²³ In 1939 paste dezelfde rechtbank deze toch evenzeer principiële uitspraak nog eens toe, nu in een zaak

---

Arnhem. Hendrik Roelof de Zaaijer (Groningen, 23 juni 1900 – Wageningen, 2 april 1991) was ook lid van de arrondissementsrechtbank en in de oorlog rechter-commissaris. In die functie gaf hij informatie door aan verzetsgroepen. Mr. M.R. Rinkel, in 1938 nog plaatsvervangend, werd in 1939 benoemd tot rechter in de Arrondissementsrechtbank, 1939.

²² De hele uitspraak in: Weekblad van het Recht, 26 oktober 1938, afl. 87 (casus 969). Zie verder nog: Maandblad van de Inrichting voor Gemeente-Administratie, jrg 53, 1938, no. 12, 1 december 1938.

²³ Egon Schwelb, *Marriage and Human Rights*; in: *The American Journal of Comparative Law*, Summer, 1963, Vol. 12, No. 3, pp. 337-383; Oxford University Press., p. 342. Schwelb verwijst o.a. naar: *Menkel and Muks v. Registration Officer, 1938, Annual Digest and Reports of Public International Law Cases, 1919-1942, Supplementary Volume, Case No. 11.*

waar de 'niet-Arische' partner een Nederlandse onderdaan was met het katholieke geloof maar 'een Jood volgens de Duitse wet'.

De introductie van het rassenbegrip in de Nederlandse jurisdictie: 19 december 1938

Met de uitspraak die wellicht de liefde tussen Otilie en Hans vernietigde – en laten we ook ons blijvend herinneren dat Hans door met Otilie te trouwen heel waarschijnlijk de extreemrechtse barbarij had overleefd – introduceert de rechtbank van Arnhem feitelijk het Duitse rassenbegrip in de Nederlandse jurisdictie, iets wat volgens ons tot dan niet vertoond was. Maar heel lang zouden we daarop dan niet meer hoeven te wachten. Dat gebeurde dan niet in de huwelijkswetgeving maar in beschikkingen van eind 1938, volgend op de pogroms in Duitsland en Oostenrijk van november 1938, die de werking van de Vreemdelingenwet aanscherpten.

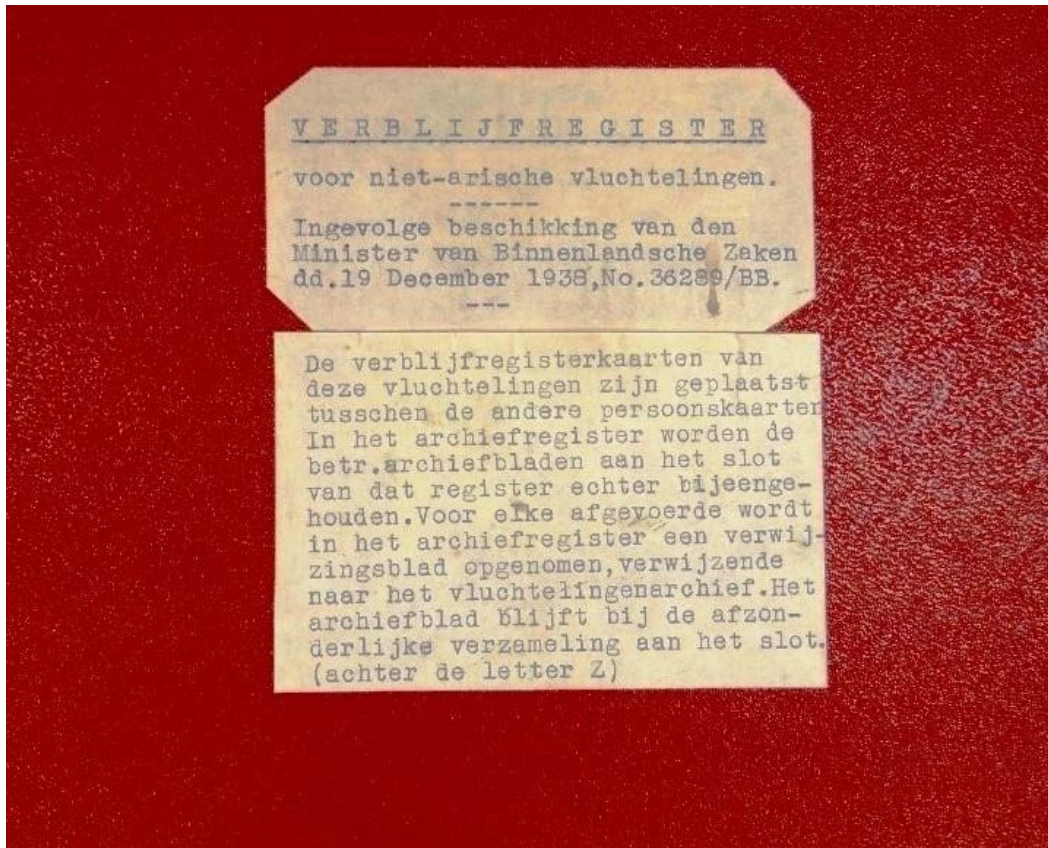
Alle buitenlanders die na maart 1938 naar Nederland kwamen en hier langer dan een maand wilden blijven, moesten over een geldige verblijfsvergunning beschikken. Voor bepaalde groepen vreemdelingen, zoals zigeuners en Chinezen was in de jaren '30 al een landelijk registratiesysteem aangelegd.²⁴ Met de Beschikking 19 december 1938 werd dit beleid geïntensiveerd en voor het eerst werd in een Nederlandse wettelijke beschikking de aanduiding 'arisch' tegenover 'niet-arisch' opgenomen. De beschikking bepaalde o.m.: "(...) Overwegende dat het algemeen belang eischt dat nevens de gemeentelijke een centrale registratie van de bedoelde personen ter hand wordt genomen; Bepaalt: I. dat de opneming in de Bevolkingsregisters van Nederland van alle, na 1 maart 1938 hier te lande binnengekomen of binnenkomende en verblijvende Joodsche en andere zogenaamde 'niet-arische' vluchtelingen achterwege blijft voor de duur van hun verblijf, althans voor de tijd van voorlopig vijf jaren, te rekenen vanaf het tijdstip van hun aan komst hier te lande af; II. dat de onder I bedoelde personen die bereids in een bevolkingsregister opgenomen zijn, daarvan zullen worden afgevoerd, met ingang van den datum van deze beschikking. III. dat de onder I en II bedoelde personen, gedurende een tijdvak van voorlopig vijf jaren, te rekenen van 1 Maart 1938 af, worden ingeschreven in het verblijfsregister, bedoeld in afdeling V van het Besluit Bevolkingsboekhouding, Staatsblad 1936 (...)"²⁵ Elke inschrijving, afvoering, aanvulling, wijziging of verbetering moest 'ten spoedigste' en 'zo volledig mogelijk' worden meegedeeld aan de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters bij het Departement van Binnenlandse Zaken, 'ten behoeve van het aanleggen van en het nauwkeurig bijhouden van een centraal register van vluchtelingen.' De registratie omvatte allerlei persoonskenmerken, zo staat in een bijgevoegde toelichting: "De registratie van Joodsche en andere z.g. niet-arische vluchtelingen zal zich richten naar de volgende onderscheidingen: A. De beschrijving van iedere persoon, overeenkomstig de normen van het besluit bevolkingsboekhouding,

²⁴ Zie: vijfeeuwenmigratie.nl/term/Vreemdelingenbeleid.

²⁵ Circulaire Binnenlandse Zaken, 19 december 1938, 36289; in: RAN 2_11705 (Joodse vluchtelingen).

Staatsblad 1936, nr. 342; B. De verzameling van gegevens omtrent ieder persoon, met betrekking tot zijn psychische en fysieke eigenschappen, zijn sociale en economische relaties elders of hier te lande e.d. (...).²⁶

De afdeling bevolking in Nijmegen ontwerpt dan een kartonnen bordje met instructies voor de registratie van 'niet-arische' vluchtelingen.²⁷

Kartonnen bordje met regels voor het bijhouden van het verblijfsregister voor niet-arische vluchtelingen, zoals gebruikt bij de Afdeling Bevolking in Nijmegen.

²⁶ Gemeentearchief Nijmegen, RAN OSAN 19.26258; deels omgenummerd naar RAN 5006_40191. Deze 'Joodse en z.g.n. niet-arische vluchtelingen' mogen volgens de nieuwe beschikking van Binnenlandse Zaken dus de eerste vijf jaar van hun verblijf in Nederland niet in het bevolkingsregister worden opgenomen. Voor hen dus geen persoonskaart in het gemeentelijk bevolkingsregister, maar aparte kaarten in een apart persoonsregister. Lichtgroene voor mannen en roze kaarten voor vrouwen.

²⁷ RAN 2_12229 (Kartonnen bordje met regels voor het bijhouden van het verblijfsregister voor niet-arische vluchtelingen). Tekst op het bordje: Verbljfsregister voor niet-arische vluchtelingen, ingevolge beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken dd. 19 december 1938, no. 36289/BB: De verblijfsregistratie van deze vluchtelingen zijn geplaatst tusschen de andere persoonskaarten. In het archiefregister worden de betreffende archiefbladen aan het slot van dat register echter bijeengehouden. Voor elke afgevoerde wordt in het archiefregister een verwijzingsblad opgenomen verwijzende naar het vluchtelingenarchief. Het archiefblad blijft bij de afzonderlijke verzameling aan het slot (achter de letter Z).

De ondergang van Hans Menkel

In Nijmegen hebben Hans en Ottilie zich nog ingespannen om de beslissing van de Nijmeegse ambtenaar aan te vechten. Ottilie is waarschijnlijk nog enkele maanden naar Eitorf gegaan om te proberen de zaak in orde te maken. Hans laat zich begin januari 1938 katholiek dopen in een kerk in Nijmegen en laat dat ook bij de gemeente aantekenen.

Maar de rechters Quintus c.s. maken korte metten met dit argument: “dat het bewijs, dat verzoeker Menkel geen ‘Jude’ is, niet geleverd wordt door het door hem nog overgelegde bewijs, dat hij sinds 9 Januari 1938 den Roomsch-Katholieken godsdienst belijdt.” Door katholiek te worden werd hij later door die kerk wel opgehemeld als een heilige, maar we zien dat eerder de nijpende situatie waarin hij zat hem tot dit besluit had gebracht.²⁸

Op 2 augustus 1942 worden in Nederland meer dan 245 katholieke Joden naar kamp Amersfoort overgebracht, uit Nijmegen vijftien. Het was een strafactie, nadat in vele kerken een telegram was voorgelezen waarin was geprotesteerd tegen de deportaties van Joden.²⁹ Drie van hen worden twee dagen later vervoerd naar Kamp Westerbork. Hans Menkel wordt spoedig erna in Auschwitz-Birkenau tewerkgesteld en sterft al spoedig: de tewerkgestelden kwamen om door ziekte en uitputting, daarnaast door individueel geweld van bewakers, misschien door executies en wellicht ook nog door ongevallen. Zeker is ook dat in deze periode mannen werden ‘abgespritzt’: zij kregen een dodelijke fenolinjectie toegediend. Deze injectie werd toegediend in Block 20 van Auschwitz I en in Block 8 in Birkenau.

Zo eindigde het leven van Hans Menkel. Ottilie blijft in Nijmegen wonen, trouwt met een man die eerder zijn vrouw, schoonmoeder, schoonzus en dier kind had verloren bij het bombardement van februari 1944. Dat is wat we noemen de *Gewaltherrschaft* en de barbarij, dat is wat zij kapot maken.³⁰

---

²⁸ De katholieke kerk beschouwde Hans Menkel als een ‘getuige van geloof’ en hij werd op die gronden opgenomen in het Martyrologium van de 20e eeuw. In april 2011 werd zijn naam opgenomen in het register van het martelarenmonument van de Basiliek van St. Ursula in Keulen. Zie ook o.m. Wikipedia/Hans Menkel (Duits) en Kölnische Rundschau, 31 oktober 2012. De ‘bewijsvoering’ werd grotendeels gebaseerd op twee nogal apologetische artikelen van Helmut Moll. Het eerste is het al geciteerde artikel in de Heimatblätter des Rhein-Sieg-Kreises. Dit artikel bevat echter bijzonder weinig brononderzoek en bevat lacunes en onjuistheden, waardoor het in ieder geval daar lijkt dat Hans uit volle overtuiging het ‘ware geloof’ heeft gevonden en aldus als martelaar gestorven is. Bij het ander gaat het om een niet door ons geraadpleegd artikel: Helmut Moll, Hans Menkel, in: Zeugen für Christus. Das deutsche Martyrologium des 20. Jahrhunderts, Paderborn u. a. 1999, 8., erweiterte und überarbeitete Auflage 2024, Band I, S. 388–392. Hrg. im Auftrag der Deutschen Bischofskonferenz. Helmut Moll (2 juli 1944) Euskirchen) is een priester en historicus en eindverantwoordelijk voor dit Martyrologium des 20. Jahrhunderts.

²⁹ Uitgebreid hierover in: *De razzia van 2 augustus 1942 in Nijmegen* op deze site. Op deze site ook een reeks documenten hierover. Naast Hans Menkel werden uit Nijmegen ook Mathilde Wallach en Moritz Neufeld verder gedeporteerd naar Westerbork en vervolgens verder. Zij werden opgepakt in het rusthuis Sancta Maria aan de Bredestraat.

³⁰ En in 1953 overlijdt Maria, 16 jaar pas; spruit van de liefde van Ottilie en Hans.